

УДК 94 (477) «19»: 368

О. А. Мельничук

СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У 20-ТІ РР. ХХ СТ.

У статті здійснено порівняльний аналіз функціонування інституту соціального страхування як провідної форми матеріального забезпечення працівників у разі настання соціальних ризиків у радянській Україні та на західноукраїнських землях у 20-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: соціальне страхування, соціальне забезпечення, соціальний захист, радянська Україна, західноукраїнські землі.

В статье осуществлено сравнительный анализ функционирования института социального страхования как ведущей формы материального обеспечения работников в случае возникновения социальных рисков в советской Украине и на западно-украинских землях в 20-е годы XX века.

Ключевые слова: социальное страхование, социальное обеспечение, социальная защита, советская Украина, западно-украинские земли.

In article is realized benchmark analysis of the operating the institute of the social insurance as leading forms of the material provision workman in the event of origin social risk in soviet Ukraine and on west-ukrainian lands in the 20th of the 20th century.

Key words: social insurance, social security, social protection, the Soviet Ukraine, the west-ukrainian lands.

Постановка проблеми. Реформування системи соціального захисту в умовах ринкових трансформацій у сучасній Україні нерозривно пов'язане із запровадженням загальнообов'язкового державного соціального страхування. Як засвідчує досвід передових капіталістичних країн саме така організаційно-правова форма соціального захисту дає змогу, у разі настання соціальних ризиків, зберегти певні стандарти рівня і якості життя населення. Пошук раціональних шляхів становлення та розвитку цього інституту в незалежній Україні вимагає не лише ознайомлення із теорією та практикою соціального страхування у сучасних країнах світу, але й вивчення особливостей його функціонування на українських землях в історичній ретроспективі. Важливим для розуміння сучасних основ та принципів діяльності соцстраху є період 20-х рр. ХХ ст., що позначився функціонуванням та діяльністю як в радянській Україні так і на західноукраїнських землях органів соціального страхування.

Аналіз актуальних досліджень. Визначена автором проблема не була предметом спеціального дослідження. В той же час, у період незалежності з'явилися окремі наукові розвідки, безпосередньо присвячені питанням соціального захисту населення Української РСР 20 – 30-х рр.

ХХ ст. [5; 14]. Роль соціального страхування у матеріальному забезпеченні робітників та службовців вказаного періоду визначена у статтях О. Мовчан [6] та П. Чернеги [13]. До історії розвитку соціального страхування зверталися В. Андрійв [1] та Б. Надточій [7].

Мета статті. У своїй статті автор поставив за мету висвітлити практику соціального страхування на західноукраїнських землях впродовж 20-х рр. ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Початок загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню та створенню перших державних страхових органів у світовій практиці було покладено прийняттям у 80-х рр. XIX ст. перших страхових законів в Німеччині, що поширювалися на всю територію і заклали підґрунтя для однієї з моделей прогресивного соціального законодавства. Системний підхід до запровадження загальнообов'язкового державного соціального страхування в Російській імперії, також і на українських землях, був започаткований третьою Державною думою, яка під впливом посилення хвилі робітничого руху 23 червня 1912 р. прийняла пакет страхових законів.

Більшовики, які прийшли до влади в Росії із лозунгами впровадження всеосяжного соціального страхування для робітників не поспішали реалізувати його на практиці. До ко-

муністичної доктрини суспільного розвитку значно ближчим було соціальне забезпечення, яке в умовах одержавлення промисловості давало можливість здійснювати за рахунок державних коштів підтримку тих верств населення, які становили соціальну опору більшовицького режиму. Постановою РНК РСФРР від 31 жовтня 1918 р. соціальне забезпечення проголошувалося провідною формою соціального захисту населення.

Впровадження соціального страхування стало актуальним лише із переходом до нової економічної політики, яка поряд із позитивними явищами в економіці поглибила соціальну нерівність і тому вимагала насамперед матеріальної підтримки робітників та службовців з метою недопущення їх декласування. Соціальне забезпечення, що базувалося на зрівняльному принципі розподілу і найбільш відповідало положенням комуністичної доктрини в умовах обмеженості державних фінансових ресурсів втрачало свій зміст. Саме тому декретами РНК РСФРР від 15 листопада 1921 р. РНК УСРР від 10 грудня 1921 р. на території обох республік запроваджувалося соціальне страхування для робітників та службовців у разі безробіття, тимчасової та постійної втрати працездатності та пенсійне страхування.

Радянське державне страхування окрім соціальної мало і політичну складову – не допустити декласування пролетарських елементів в умовах НЕПу та продемонструвати перед міжнародною спільнотою та громадянами переваги власної системи соціального захисту населення. З цією метою на сторінках радянських періодичних видань постійно декларувалися успіхи та досягнення радянського соцстраху та піддавалися критиці недоліки соціального страхування в капіталістичних країнах. Не беручи до уваги ідеологічних оцінок, поданий фактичний матеріал дає змогу здійснити порівняльний аналіз практики соціального страхування в радянській Україні та західноукраїнських землях, що входили до складу інших держав. На той час Закарпаття знаходилося у складі Чехословаччини, Буковина та Бессарабія у складі Румунії, а Східна Галичина, Західна Волинь та Західне Полісся – у складі Польщі.

Одним із провідних видів системи радянського соцстраху було страхування тимчасової непрацездатності. Впродовж 1920-х рр. на забезпечення тимчасово непрацездатних витрачалося від 37 до 47,5% страхових коштів, при цьому розміри виплаченої допомоги становили від третини до повного втраченого заробітку. Що стосується західноукраїнських земель, то на територіях, що входили до складу Чехословач-

чини допомога тимчасово непрацездатним надавалася із 1888 року, Румунії – з 1912 р., Польщі – з 1920 р. [2, с.27]. В кожній із держав порядок призначення та виплати допомог застрахованим у разі тимчасової непрацездатності мав свої особливості. Так, на територіях, що входили до складу Польщі за законом від 19 травня 1920 р. працівники сплачували 40% внесків, отримуючи допомогу у розмірі 60% заробітної плати. За 1925 р. витрати на грошові допомоги застрахованим становили 107,3 млн. злотих, що у розрахунку на одного працівника складало 64,2 злотих на рік [9, с.24]. У період економічної кризи 1929-1933 рр. розміри допомоги непрацездатним були скорочені із 60 до 50% заробітку, а час отримання допомоги – з 39 до 26 тижнів (для членів сімей застрахованих із 26 до 13 тижнів) [12, с.31]. Допомога у зв'язку із вагітністю та пологами зменшувалася від 30 до 25% розміру заробітної плати [4, с.9]. На Закарпатті, що перебувало у складі Чехословаччини обов'язкове страхування тимчасової непрацездатності для всіх працюючих було запроваджено з 1924 р. Внески до страхового фонду становили від 4,3 до 4,8% заробітної плати. Соціальна допомога застрахованим виплачувалася у розмірі від 62,5 до 66% заробітку, починаючи із четвертого дня безробіття і до 1 року. В такому ж розмірі протягом 12 тижнів виплачувалася допомога при вагітності та пологах. Допомога для годування дитини становила 50% розміру допомоги із тимчасової непрацездатності [10, с.30]. На Буковині та в Бессарабії у складі Румунії розмір допомоги із тимчасової непрацездатності становив від 20 до 50% заробітної плати [3, с.15].

Важливим кроком на шляху встановлення соціальних гарантій було запровадження на території УСРР страхування від безробіття через призначення застрахованим відповідних допомог. Якщо в початковий період НЕПу перевага надавалася її натуральним формам у вигляді безкоштовних обідів, бонів на оплату комунальних послуг, організації будинків для ночівлі, оплати навчання безробітних, то в подальшому основною формою забезпечення були грошові виплати. На кінець 1920-х рр. страхові органи забезпечували допомогою більше половини офіційно зареєстрованих безробітних, виплачуючи їм допомогу у розмірі до 1/2 заробітної плати. Неабияку роль для забезпечення безробітних відіграли також трудові форми допомоги через фінансування за рахунок соцстраху організації громадських робіт та колективів безробітних, а також участі у промислово-кредитних установах.

Що стосується західноукраїнських земель, то ситуація із запровадженням страхування від безробіття виглядала наступним чином. У Східній Галичині, Західній Волині та Західному Поліссі, що входили до складу Польщі, загальнообов'язкове державне соціальне страхування для робітників було запроваджено з 1924 р. [3, с.16], а для службовців – законом від 24 листопада 1927 р. [8, С.14]. Кошти на виплату допомоги безробітним склалися із внесків найманих працівників та держави у рівних частках [9, С.24]. На Закарпатті, що входило до складу Чехословаччини соціальне страхування від безробіття із 1921 р. здійснювалося на засадах добровільності, а з 1926 р. – за Гентською системою. При цьому до розміру допомоги, наданої профспілками, держава доплачувала 100-150% в залежності від сімейного стану безробітного [11, С.20].

Невід'ємною складовою системи радянського соцстраху 1920 – 30-х рр. було пенсійне страхування. Вже до початку 1925 р. на утримання страхових органів були передані всі інваліди найманої праці та сім'ї, що втратили годувальника, а з 1928 р. за рахунок коштів соцстраху вперше було запроваджено пенсії через старість, що поширювалися на окремі категорії промислових робітників. Загалом на кінець 1920-х рр. страхові кошти становили 1/5 витрат на забезпечення всіх пенсіонерів в Україні. При цьому сума витрат на пенсійне страхування досягла 1/3 річного бюджету страхових органів УСРР. Розміри страхових пенсій були нижчими від задекларованих, але вищими від пенсій, що виплачували органи соціального забезпечення. За рахунок страхових коштів забезпечувалося утримання застрахованих в інвалідних установах та колективах інвалідної кооперації.

З початком ХХ ст. пенсійне страхування поширюється і на західноукраїнські землі, що перебували під владою європейських держав. Так, виплата пенсій у разі настання інвалідності чи старості на території Бессарабії та Буковини була передбачена румунським законом з 1912 р. (через професійне захворювання – лише із 1933 р.). На території українських земель у складі Польщі страхування нещасних випадків було запроваджено у 1919 р., страхування інвалідності та старості – у 1927 р. На території Закарпаття у складі Чехословаччини основні види пенсійного страхування передбачалися законом 1924 р. [3, с.16].

Пенсійне страхування на західноукраїнських землях, що характеризувалося впливом законодавства провідних європейських країн визначало умови та порядок призначення пенсій, їх розміри та порядок виплат. Так, на території Закарпаття

внески до пенсійного страхового фонду у розмірі 10-12% сплачували працівники та роботодавці у рівних частинах. Для отримання права на пенсію достатньо було сплатити 100 тижневих внесків, мати підтвердження втрати працездатності не менше як на 67% та досягти 65-річного віку. Пенсія складалася із основної частини у сумі 46 крон в місяць (12 крб.48 коп) та додаткової, що становила 1/3 суми страхових внесків сплачених роботодавцем. У випадку втрати працездатності від нещасного випадку на виробництві пенсія застрахованого не перевищувала 2/3 розміру середнього заробітку. У разі його смерті – вдова отримувала 50% пенсії, а діти – по 10%. Допомога на поховання виплачувалася у розмірі 150 крон (42 крб.) [10, с.30-32]. У Східній Галичині, Західній Волині та Західному Поліссі за польським законодавством право на пенсію з інвалідності отримували особи з 65 років за умови сплати страхових внесків не менш як 750 тижнів. Пенсія інваліда складалася із двох частин: основної (10-15% заробітку) та індивідуальної (для тих, хто був застрахований більш як 200 тижнів). Загальний розмір пенсії при цьому коливався від 10 до 56% заробітку [4, с. 8-9]. При повній втраті працездатності застрахованому гарантувалася пенсія у розмірі 2/3 середньої заробітної плати за останні 52 тижні. У випадку смерті сім'я отримувала місячний заробіток застрахованого [12, с. 30-31].

Висновки. Отже, впродовж 1920-х рр. інститут соціального страхування як форма матеріального забезпечення робітників та службовців функціонував як на території радянської України, так і на західноукраїнських землях, що входили до складу інших держав. Аналізуючи умови забезпечення в цілому, відзначимо, що в радянській Україні вони були більш привабливими. Разом із тим, не слід забувати, що в основу забезпечення більшовиками покладался класовий принцип, за яким на допомогу від держави могли розраховувати, переважно, промислові робітники та службовці радянських і партійних установ. Соціальний захист в порядку соціального страхування не поширювався на селян-власників, осіб самостійної праці, членів промислових, промислово-кредитних товариств, сільськогосподарських кооперативів й артілей. Навіть у думках радянська влада не допускала можливості обслуговування за рахунок страхових коштів своїх політичних опонентів, засуджених за злочини проти нового режиму та служителів релігійних культів.

Перспективами подальших досліджень даної проблеми є вивчення функціонування

інституту соціального страхування в західно-європейських країнах вказаного періоду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрійв В. Соціальне страхування: історія проблеми / В. Андрійв // Соціальний захист. – 1999. – №2. – С. 43-51.
2. Кац Б. Страхование на случай болезни в капиталистических странах / Б. Кац // Вопросы страхования. – 1926. – №25. – С. 27.
3. Котляр М. Социальное страхование в капиталистических странах / М. Котляр // Вопросы страхования. – 1935. – №19. – С.15-16.
4. Котляр М. Соцстрах в Польше под ударами кризиса / М. Котляр // Вопросы страхования. – 1935. - №11. – С.9.
5. Мельничук О. Соціальне страхування в радянській Україні (20 – 30-ті рр. ХХ ст.) / О. Мельничук. – Вінниця: «Едельвейс і К», 2009. – 372 с.
6. Мовчан О. Соціальне страхування робітників УСРР в добу нової економічної політики (1921-1928 рр.) / О. Мовчан // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. – 2009. – Вип.2. – С. 105-116.
7. Надточій Б. Соціальне страхування у контексті історії / Б. Надточій // Соціальний захист. – 2003. – №2. – С. 20-24.
8. Опольский А. Новый закон о страховании служащих в Польше / А. Опольский // Вопросы страхования. – 1928. – №9. – С. 14-15.
9. Опольский А. Социальное страхование в Польше за 1925 г. / А. Опольский // Вопросы страхования. – 1926. – №11. – С.24.
10. Социальное страхование в Чехословакии // Вопросы страхования. – 1936. - №6. – С.30-32.
11. Страхование безработных в Чехо-Словакии // Вопросы страхования. – 1928. – №25. – С.20-21.
12. Фишер П. Разгром страхования от безработицы и ухудшение других видов страхования в Польше / П. Фишер // Вопросы страхования. – 1933. - №7-8. – С.31-32.
13. Чернега П. Охорона праці та соціальне страхування робітників Української РСР у роки II світової війни (1939-1945 рр.) / П. Чернега // Історія України. – 2008. – Березень (№10). – С. 1-3.
14. Шарпаций В. Соціальне забезпечення в УРСР (20 – 30-ті роки ХХ ст.) / В. Шарпаций. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 268 с.